

До 150 роковин від Дня смерті національного генія

ДУХ УКРАЇНИ
В ПОЕЗІЇ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Володимир ПАУЧОК, Надія ГНАСЕВИЧ

Copyright © 2011

ВСТУП

З моменту першої публікації “Кобзаря” та його видання в Галичині, від часу масового поширення текстів поета між селянством на Великій Україні, між інтелігенцією Києва й Петербурга, зросійщеною і зманкуртілою, відколи слово поета стало на сторожі “рабів малих”, питання, чим є для України цей список поетичних текстів, на якому палімпсесті він переписаний “сумними рядками”, чому від його простих слів, – “звуку й більш нічого”, оживає серце, звідки і звідкіля береться та сила, що тихою ще не співавших третіх півнів, скрипом ясена, рознесеним листям, і безліччю всього, різноманітного як саме життя, присутнього як його справжність, будить, тривожить, запалює, соромить, картає, кличе до покаяння, закликає до стійкості і водночас просить, причому просить не між чужими, а у своїй таки хаті звершити те, щоб епічна поема у п’яти дієсловах: “зійшлися, побрались, поєдналися, помолоділи, підросли” мала якесь інше продовження, щоб дівчаток не украдали москалі, а хлопців не забирали в москалі.

“Споконвіку було слово” (Ів. 1.1), і хіба намагання збагнути його суть, джерела і походження, вплив і дію, цінність й силу не з того поля, що спроби умістити в рамки тлумаченого, те що за мудрістю Творця заховано від людини. Відтак, навіть роздумуючи про

Тарас ШЕВЧЕНКО

Фото А. Денъєра
(30 березня 1858 року)

слово, слово звичайне, мовлене у буденному, приходить до границі незбагненого. Досить підняти погляд в небо, щоб побачити ввічі це незбагненне – безконечність простору, досить вслухатися у мовлене, щоб почути споконвічність такого ж незбагненого [1].

Чому слово стає дією, котра перетворюється у реальність, – не тільки такі питання, – а й запити куди простіші, – де наш (чий наш – український, чи суто тутешній?) високий стиль мови, де середній, чому на зміну низькому вже прийшла нецензурщина, чому слова втрачають повнозначність, чи не видніється вже кукіль поміж колосків. ...І знову низка простих запитань виводить на обрій

того, що годі збагнути.

Слово Тараса Шевченка – високий стиль стилю низького, повнозначність слів, які вже почали ставати неповнозначущими, дія недієслів, – проста мова силою у споконвічне – такі лишень деякі грані “Кобзаря” [2], нерозчленовуваного коштовного каменя, у якому вбачаються усі культурні течії й антитечії, політичні дискурси й антидискурси, – чи не все багатство історії Новітньої доби, її слави, гиркоти і ганьби.

Що ж, можливо, ще одна спроба збагнути незбагненне потішить не лише вправами думки, а й висновками, життєво практичними, корисними для цінностей, гублених на схилах есхатолітичного.

1. ДУХ УКРАЇНИ Й ШЕВЧЕНКОВЕ ОСЛОВЛЕННЯ ЧУТТЄВОГО

1.1. Творчість Тараса Шевченка в ідеологічному дискурсі

Як зазначала О. Забужко у своїй книзі “Шевченків міф України” [3], вже стало традицією, доброю чи не дуже, розпочинати виклад нових, власних чи уточнених, поглядів на творчість Тараса Шевченка з критичного переосмислення публікацій з минулих десятиліть, викриваючи ідеологічні кліше минулого.

Традиційно радянська літературна критика, з’єднана з ідеологією та репресивним апаратом, подавала Шевченка як полум’яного борця за соціальні права, котрий гнівно викривав зловживання “панівної верхівки”. Вже стало такою ж традицією викривати безпідставність такого підходу, ганьбити літераторів-критиків, за чийм підписом виносилися вирокі “за літературну творчість”.

Але поза увагою дослідників, чи тому, що одні з них – літератори, інші – історики, загубився власне зв’язок Шевченка як носія-автора слова і дій, викликаних цим словом. Дій, учинених з власної волі “людьми таки хрещеними, але простими”, тобто “українцями”, нащадками козаків, бо Шевченко не вживає терміна “українець”, і дій, зреалізованих ворогами України, які стоять з іншого боку лінії між Авелем і Каїном.

Розглядаючи Шевченкову творчість під оглядом не ідеології, а дії, пов’язаної з нею, чи протиставленої їй, доходимо нових чи вочевидь точніших висновків, які дають змогу повніше зрозуміти “суть незбагненності слова”, про яку йшлося у передмові.

Тоталітарна ідеологія однозначно затвердила Шевченка як борця за ті ж ідеали, що пролетаріат, виділивши йому місце у загальній системі соціалістичного поступу на ранніх, низинних сходинках докомуністичної та досоціалістично-реалістичної літератури. “Практика”, себто, дія, пов’язана із звучанням (стоянням на сторожі) шевченкового слова, була іншою. В XIX столітті його тексти поза рефлексією, на рівні “резонансу неусвідомленого” були сприйняті селянами та сільською інтелігенцією як автентичний, істинний, точний відповідник їхніх думок, мрій, сподівань, надій.

Класове несприйняття, нерозуміння й відсторонення від Тараса Шевченка, як зауважує Оксана Забужко, простежується лише єдино

у творчому непорозумінні його і Миколи Куліша. І цим творчим непорозумінням весь класовий конфлікт власне в українському світі XIX століття вичерпується. І цей конфлікт, з уваги на надгробну промову М. Куліша, був зовсім не таким “антагоністичним”. Він радше показав, наскільки відрізняється світ дійсний, автентичний, зі справжністю селянського життя (“якби ви знали, паничі”), від світу, в який, за словами Михайла Драгоманова, “ми [тут його соратники – П.В., Н.Г.] навіть боялися привідкрити завісу” [4].

Звертаючись у траурній промові, Микола Куліш відразу називає Тараса Шевченка Батьком. І цим покладає початок життійному потрактуванню поета як носія-виразника-свідка-наратора того, вираженого словами, істинність, чого підтверджена самою життєвою долею. Тому Оксана Забужко простежує, як поет, сільський сказати б за Є. Пашковським, хлопець, уже стаючи “завсігдатом петербурзьких розстігаїв”, відкидає кар’єру художника і вибирає стежку кобзаря, лірника, покликаного ходити бездомними стежками, доказуючи цією своєю бездомністю, неприкаяністю, правоту своїх слів, істинність співаної поезії.

Від цього моменту бачимо два напрямки становлення і розширення того у поезії Шевченка, що губиться під час перекладу, що стає плоским як сіра теорія при спробі наблизити до нього лупу раціональної гносеології. Сам Т.Г. Шевченко, вже простуючи стежкою кобзаря (рушивши “тихесенько в далеку дорогу”), називає батьком автора “Енеїди”, котрий до того чи не першим мовив словами низького стилю у бурлескній формі про речі такого ж би, здавалося, рівня, тобто – речі, відповідні змісту за стилем. Хоч і це питання дискусійне, адже в “Енеїді” так легко знайти картини “Помаранчевої революції”, про які патріарх Філарет однозначно сказав як про “прямий вияв дії Духа”. Відтак і бурлескно-бурсацький стиль Котляревського не був таким у собі, він залишався ним лише назовні, інша річ, що яскравість цього містка між “середньою і новітньою” писемними мовами досі залишається ще майже непоміченою.

Отже, “Кобзар” палімсестно написаний на старих аркушах Енеїди, а поверх нього нанесено палімспест “Народе мій, до тебе я ще верну” Василя Стуса, і не лише його.

Якщо з ретроспективи Шевченко як кобзар, котрий і писав, і співав, і малював, і ширив своє слово, підписуючи його достовірність Кос-Аралом і Орською кріпостою, і перечитував-

переписував попередників (“списую Сквороду”, “будеш, батьку, панувати”), виступає як вершинний, рідкісно високий, з дозволу сказати “екстремальний втілювач кобзарства” – самоорганізаційного феномена нації без держави, етносу, без зібганої духом культури, тоді у перспективі він залишився тропологічним прообразом численних (“не злічить”) повторень його подвигу, багатоголосих свідчень подвигу, здійсненого і не здійсненого його героями. До таких висновків приходимо, зокрема, аналізуючи роботи Я. Ісаєвича [5].

Детальніше про це повторення. Вдруге (за новітню історію України) істинність співаної поезії підтверджена в епічній співаній містичній картині України, створеній стрілецькими піснями [6]. ЗУНР впала за півтора роки. В якому селі ще пам’ятають імена земляків – січових стрільців. Але поезія, – “повіяв вітер степовий”, – досі жива, і досі “заплаче мати не одна”, чуючи забуте. І знову ж, як і в Кобзаря, істинність слова у стрілецьких піснях доведена життєвою долею та підписана кров’ю на Лисоні і Маківці, під Львовом і Вінницею, і де тільки не ще.

Ще раз слова, від яких “душа ожива”, котрі “видать от Бога” повторилися вже поліфонічно, розщеплено, як сказав би фізик, на різні лінії у силовому полі тоталітаризму. Легальна, “денна форма”, говорячи термінологією недавнього Партизанського опору в Галичині, зазвучала піснями В. Івасюка, І. Білозіра, піснями “Смерічки”. Нелегальна, “нічна форма”, кажучи в термінах цього партизанського опору, дзенькнула крицею слова шістдесятників – В. Стуса, М. Марченка, Калинців, і навіть прозою М. Руденка, Г. Снігерьова. Знову ж таки – всіх не злічити.

Видається, що всі спроби вкласти Шевченка в комірку, передбачену ідеологією – тоталітарною, і не тоталітарною чи нинішнім “безідеологічним хаосом”, котрий насправді (згадаймо звернення Єпископа Риму до молоді у Львові 2001 року) – є наслідком бруталної ідеології руйнування культури, всякі спроби віднайти місце Кобзареві серед низки політичних гасел закінчуються тим, що на зміну їм приходять “традиційне ідеологічне спростування”.

Післясталінське “радянське шевченкознавство” [7], на жаль, залишалося наукою із зашореними очима і пальцем, прикладеним до уст на знак мовчання. Скільки треба було таланту Олесю Гончару, щоб у “розгул застою”, коли “ще треті півні не співали”, написати у передмові до “Кобзаря” слова, які б, підтверд-

жуючи виключність друкованого тексту, не зачепили пильного цензора. “З-поміж безлічі книг, ... поодинокі виділяються ті, що ввібрали в себе науку віків”, – писав Олесь Терентійович [8], і це чи не все, що “денні хлопці” могли сказати про феномен духу, культури, який не вкладається у рамки збагненого. “Нічні ж хлопці” 60-х років минулого століття дописували “Кобзар” – “сто тіней рушило мені навстріч”.

У двадцятому столітті два ідеологічні табори – правди і кривди, Авеля і Каїна – порізненому тлумачили як постать поета, його тексти, так і “практичні висновки, що з них випливають”. Навернені енкаведистські каеніти не могли знищити Шевченка, не зуміли спростувати деяких його текстів, скажімо, тої “Розритої могили”, або інше: ой яким незручним залишався “Кавказ”! Але позитивістська ідеологія тоталітарного режиму легко справилася із цим. Тексти з незбагненими запитаннями (“Куди воно ділось? Звідкіля взялось”) просто були замовчані, незручні висловлювання поета “пояснено хвилевим приступом гніву”, а з решти залишився віршований коментар до “програми боротьби за соціалізм”, чи щось іще, про що ліпше не згадувати.

Ми ж, навернені нащадки авелітів чи побратими їх ненароджених нащадків, власне, стали ними завдяки Кобзареві. В уявних розмовах “Я, Богдан” Павло Загребельний не раз звертається до Кобзаря, кажучи, кому з нас легше було кувати націю. Кувати із сирого розосібленого, індивідуально спрямованого у різні сторони, хаотичного у сенсі Л. Гумільова [9], формувати з шаблями в руках, на три фронти, чи кувати у мороці, коли “затихло все”, мовчати люди (“може так і треба”), і лише стихія “реве та стогне”.

Немає найменших сумнівів, що в національному ідеологічному дискурсі “Кобзар” став пробуджуючим чинником, що сформував націю у її УНР-ЗУНР, ОУН-УПА виявах, у її постчорнобильському пробудженні. Коли на Великій Україні перше слово мовою низького стилю описувало Енеїду, тоді на Західній Україні подібний перший виступ-протест звершений М. Шашкевичем саме у царині мови високого стилю – на проповіді під час Богослужіння [10]. Вже з цієї миті *мова, слово і поезія стали прапором, гаслом, чинником національної ідентичності*.

Якщо ж слово до того мовило про Україну, все про одне і теж, – вітер, лист, хмари, людей, небо, воно канонізувало національну ідеологічну єдність. Скільки разів читав, чи знав усього

“Кобзаря” напам’ять автор “України Ірриденти” – першої політичної програми, що виголошувала незалежність України, виданої у Львові 1982 року. Головна Руська рада, Русалка Дністрова, радикали, “молоді радикали” [11], “мовні війни”, ідеологія І. Франка [12], – осердям, ниткою, на яку нанизані ці ланки становлення ідеологічної свідомості у Підавстрійській Україні був і залишається дух Шевченкового кобзаря [13].

Після вже згаданих стрілецьких пісень з текстів “Кобзаря” було виведено державну ідеологію ЗУНР-УНР. Завдяки діяльності Д. Донцова (зокрема [14]), другої хвилі “молодих радикалів” [15] вона трансформована в ідеологію опору перед двома тоталітарними режимами, трансформована без перетворення в насильство. Коли Галичина протистояла сталінізму, останнім мотивом опору були слова, – “ви ж читали Шевченка, ось за яку Україну ми стоїмо”. І “Декалог” – ця заповідь хлопців, котрі йшли у ліс, щоб з нього більше не вернутися, містить стільки паралелей до шевченкових текстів [16]. Пишучи про цей націєтворчий наслідок “Кобзаря”, Оксана Забужко порівнює його з іншими творами, які створили свої нації – повість про дон Кіхота в Іспанії, “Фауста” в Німеччині, кола пекла в Італії. Дотримуючись вияву дієслівності поезій Шевченка, зауважимо, що вона не “вчинила дію створення етносу-нації”, який був погромлений сталінізмом, а й призвела до інших дій, не пов’язаних із самотворенням України.

Томики “Кобзаря”, видрукувані за таємним розпорядженням Наркомун оборони і розкидані серед бійців Червоної Армії запалювали дух опору перед ворогом, кликали захистити землю, на ланах якої “у вогні і полум’ї вирішується доля людства” (Олександр Довженко). З другої ж сторони ця ж ідеологія переслідувала за слово з “Кобзаря”. Авторіві відомо, як за цитату з Шевченка, виголошену над могилою побратима, людину засудили до вищої міри покарання, пізніше помилували. Відомо як хлопця, призваного з “нововизволених земель” до Червоної Армії 1941 року засуджено і страчено за те, що йому мати прислала до війська маленький томик шевченкових поезій. Отож, у наведених каїнітів дія духу шевченкової поезії викликала найгірші деструктивні імпульси у сенсі Еріка Фрома [17], вона люттю пронизувала в’язи сторожів ГУЛАГу.

Минулося. Першим свіжим вітром у науковим шевченкознавстві повіяли книжки Г. Грабовича про міфологічний стиль мислення поета,

про містичне як основу зв’язку між мовленням і почуттям [18; 19], викликавши хвилю дискусій [20; 21]. Фундаментальна праця О. Забужко про “Шевченків міф України” реконструювала численні його елементи, наближаючись то до порядкової філософської інтерпретації текстів, то до широких світоглядних тлумачень у поняттях містичної моделі України та ширше.

Серед намагань по-новому зрозуміти наявні також деякі спроби одного з авторів [22; 23]. Загалом сучасне вивчення шевченкової поезії, зокрема – розкриття джерел дієвості його поетичних текстів, сформувався в окрему галузь *філософського шевченкознавства*, у якій одним з важливих елементів залишається *категорія духу України* як чинник дії, єднання, організації, опору перед злом.

1.2. Категорія духу етнонаціонального й націєтериторіального

Словосполучення “*дух України*” зустрічається в сучасному мовленні у двох значеннях – побутовому й теоретичному. На побутовому рівні цим терміном називають комплексність національних цінностей, культурних здобутків, історичних коштовностей, реліквій, творчих досягнень, вирощених на національних традиціях, любові, які є зріднені з оновленим краєм через наснагу творчої праці, самовідданості, жертвовності. Так, в одній з газет процитовано характерне висловлювання працівника митниці: Вони нам пруть “ніжки Буша”, а вивозять сам дух України, предмети нашої культури, старовини. Щоб наші онуки їздили дивитися на “Казахського хлопчика”. Тут – дух України вочевидь згадується стосовно маларства Великого Шевченка.

Виступаючи на урочистій церемонії вручення нагород лауреатам Національної премії імені Тараса Шевченка, яка відбулася в Національному театрі опери та балету з нагоди 192-ї річниці з дня народження Великого Кобзаря, Президент України Віктор Ющенко, наголосив, що дух України, її нації завжди визначали великі люди, і в *пантеоні українських геніїв перше місце належить Тарасу Шевченку*, адже у його словах – “наша правда, і сила, і воля”.

В одній з численних публікацій, які творять нинішнє шевченкознавство, автор, І. Сюдюков пише: “Говорити про Кобзаря – значить говорити про дух України і, отже, цю тему не буде вичерпано доти, доки існує на Землі наш народ” [24]. В цих і нечисленних інших випадках

категорія “дух України” позначає названий вище світ, який власне творить відмінність цього краю від інших, від чужини. Водночас, виходячи з-під гніту тоталітаризму, повертаючись до віри, звертаючись до Бога, заново вивчаючи теологію та філософію, вільну від доктрин тоталітаризму, наше суспільство постає перед проблемою розуміння основоположних категорій, серед яких – чи не перші – дух, душа.

В широкому огляді [25] А. Карась приходить до висновку, де *дух культури* творить її як пробуджуюча сила, залишаючись поза тим нематеріальним, абстрактним, ідеальним, у Гегелівському розумінні первинним, доумотивованим його цінностями, наслідками. До подібних висновків, сказати б природознавчого стилю мислення, прийшов свого часу В. Вернадський, коли, вималювавши грандіозну скелю емпіричних узагальнень щодо властивостей життя, живої матерії, врешті зупинився на тому, що енергію живої матерії приводить у рух-поступ зовнішній відносно неї чинник. Хоч ці висновки відомі як “вчення про ноосферу”, але популяризатори його не догледіли сутнісної відмінності між силою розуму, позитивістського, з обмеженими хоча б інформаційними, не кажучи вже – пізнавальними можливостями, і тією силою, яка приводить у динаміку речовину, діючи за невідомими життєствердними законами.

У своєму проникливому дослідженні, що стало кращим надбанням сучасного мислення, Ілля Пригожин [26], роздумуючи над незворотністю процесів у природі, у тому числі і в живій, описуючи біохімічні й квантово-фізичні процеси в клітині, зауважує, що вони подібні до добре відлагодженого машинного виробництва, на якому кожна деталь вчасно передається від однієї ланки до іншої, чутко реагуючи на стійкість чи змінність умов. Так мислитель, задавшись питанням: “Яка сила впорядковує ці процеси?”, приходив до граничної межі, за якою закінчується емпіричне пізнання і народжується віра. Ці процеси в живій клітині впорядковує *Животворний Святий Дух*, без участі якого вони неможливі.

Відтак, екстраполюючи цей граничний висновок Іллі Пригожина на “процеси в середині етнічного тіла”, мусимо визнати, що “дух України” – категорія, вживана так часто в нинішньому мовленні; це – побуджуюча сила, і поки вона діє – Україна існує, і ця сила дії з абстрактного в реальне, з духу культури, з ідеального у пам’яті і мисленні, з нематеріального в любові й насназі, у зреалізовану здатність лю-

дини творити матеріально й духовно, приводячи врешті до емпірично спостережуваних наслідків “дії живої речовини” у сенсі В. Вернадського. Саме про такий дух України писав Іван Франко – про “дух, що тіло рве до бою”.

Дух України за Тарасом Шевченком – це збудження почуттів, їх оживлення, якщо хочете – реанімація, а ліпше – пробудження від сну (ледача воля, обдуривши малу душу, спить), навернення до покаяння. І не тільки це, а вся правда, правда гірка, яка коле очі, але виводить на стежки істини. Отож Шевченків Дух України неосяжно широкий, як охопить саме життя – індивідуальне чи етнічне.

Для прикладу того, як нинішнє шевченкознавство наближається до цього розуміння подамо цитату з уже цитованої праці І. Синдюкова.

Яким був Бог Шевченка? Скажемо одразу: не був і не міг бути атеїстом той, кому належать такі рядки з “Кавказу”, звернені до Самого Творця: **“Ми віруєм твоїй силі І слову живому: Встане правда, встане воля І тобі одному Поклоняться всі язики Во віки і віки”**. Не був і не міг бути атеїстом той, хто писав про себе під час духовних і фізичних катувань у страшному засланні, серед мертвої пустелі, живучи в могилі - казармі серед убогих людей, не маючи права писати й малювати: **“Я читаю Біблію не щодня, а щогодини”** (а Біблія взагалі була єдиною книгою, яку дозволено було мати поету-засланцю!). Не був і не міг бути атеїстом той, хто написав геніальні “Псалми Давидові”, де так неперевершено воскресений дух незламної Віри у Вище Начало (**“Пребезумний у серці каже, Що Бога немає, В беззаконії мерзє, Не творить благая. А Бог дивиться, чи є ще взискующий Бога? Нема добро творящого, Нема ні одного!... Ідять люде замість хліба, Бога не згадають”**). Не був атеїстом той, чия душа до останнього вздоху прагнула вірити у Боже Добро.

То що ж мав рацію релігійний публіцист Віктор Аскоченський (до речі, Шевченко ставився до нього з неприхованою іронією, візьmemo хоча б вірш “Умре муж велій в власниці”), коли писав про Тараса Григоровича у спогадах: **“Не був він атеїстом. Наука не спроможна була поспувати чистого і простого його погляду на релігію. Серце у його було прекрасне, повне любові і був він суцільний українець**. Оті прогресисти та цивілізатори збили його з “пантелику”, а обставини озвірили його прекрасну душу вразливу”? Залишимо на совісті Аскоченського слова про “озвіріння” душі нашого поета (краще спростування цьому

— “Кобзар” в цілому). Краще дозволимо собі рішуче не погодитися з автором вищенаведених рядків у тому, що віра Шевченка була “простою”. Не забуваймо, що йдеться про генія, а спрощуючи його образ, “опускаючи” його до себе, ми ображаємо і Кобзаря, і нас самих.

Навпаки, стосунки Поета і Вседержителя були винятково драматичними і складними. Тарас Шевченко розмовляв з Творцем якщо не як рівний з рівним, то, принаймні, як дорослий син з непередбаченим, часом жорстоким, а іноді просто сліпим батьком. Сліпим — бо інакше чому ж Бог не покладе край злу на Землі? (**“Чи Бог бачить із-за хмари наші сльози, горе? Може, й бачить, та помага, як і оті гори Предковічні, що політі Кров’ю людською!”**) (поема “Сон”). Тобто, як людина освічена, Шевченко прекрасно уявляв собі зміст теодицеї (виправдання Бога), яку вперше сформулював ще Епікур: якщо Бог добрий, всезнаючий та всесильний, то звідки ж тоді зло в нашому житті? Над цим питанням автор “Кобзаря” замислювався до останніх днів своїх.

Навряд чи його вдовольнила та відповідь, що її дали богослови сучасності: Бог залишив зло, щоб зберегти за людиною свободу волі. Шевченка обурює “невтрчання” Творця у земні справи (**“А ти, всевидящее око! Чи ти дивилося звисока, Як сотнями в кайданах гнали в Сибір невольників святих** (декабристів. — В.П., Н.Г.), **Як мордували розпинали, І вішали... Око, око, не дуже бачиш ти глибоко!** (“Юродивий”). І ще одне запитання, що мучить душу поета: за що ж розіп’ято Сина Божого (“Чи справді за нас, грішних?”), що дала Христова самопожертва людям і яка ж доля чекала б Ісуса, прийди Він на землю знову? Відповідь (точніше, одна з можливих відповідей, бо Шевченкова думка завжди в пошуку) — в рядках, що наведені в епіграфі. Про це ж — його прекрасний вірш “Пророк”, творчий розвиток ідей пушкінського “Пророка” і водночас полеміка з ним. **“Неначе праведних дітей, Господь, любя отих людей, Послав на землю їм пророка; Своєю любов благовістить! Святу правду возвістить!”** Але “навчені” і “лукаві” люди “омерзались”, “Господню святу славу Розтлили”. Бог за це нещадний до людей: **“І роде лютий і жестокий! Вмісто кроткого пророка... Царя вам повелів надать!”** (вражаючий, суто шевченківський мотив: земний деспот як кара людям від Бога за їх сліпоту!).

Втім, у приведеній вище промовистій цитаті, яка важлива власне повним дезуавулюванням

радянських ідеологічних кліше, йдеться про сакральне, йдеться про інше, і дух культури, дух України в ній “словами покликаний до буття” хіба що в питанні, “чому маємо таку владу”. Прикметно, що такого ж висновку, як в останній цитаті, доходить Іван Франко у “Панських жартах”.

2. ВИЯВИ ДУХУ УКРАЇНИ У СЛОВОТВОРЧОСТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

2.1. Інтерпретація текстів

Як справедливо зауважує Оксана Забужко, нинішньому читачеві Шевченка, чії батьки пройшли через школу безпам’ятства, втратили відчуття справжності життя, котрі не мають “щоденного жезлу” для повсякчасної опори, і наскрізь забули етнокультурний світ своїх бабусь та прадідів, нинішні такі читачі потребують коментарю чи не до кожного рядка шевченкових текстів. Інтерпретації вимагають окремі слова, колізії долі, інших текстів, про що стільки писав М. Грушевський у своїй трьохтомній “Історії української літератури”.

Для ілюстрації сказаного подамо декілька інтерпретацій. Розрізнено вибраних, але цілісних у контексті шевченкового поетичного світу. Приклад з “Гайдамак”. *“Літа орел, літа сизий / Попід небесами; / Гуля Максим, гуля батько / Степами-лісами. / Ой літає орел сизий, / А за ним орлята; / Гуля Максим, гуля батько, / А за ним хлоп’ята”*. Тут вималювано те, що називається “українська стихія” — людина на полі, під небесами (не одним небом!, а багатьма, ще й названими старим повнозначним словом). Поле, ліс і небо — місце перебування осіб докорінно біофільських (у сенсі Е.Фромма), яким чужа затхлість замкнутого простору. А запах землі, лоскотання вітру, синя чаша неба — ось де сфера перебування справжньої людини. В яких тільки мріях не марилося з покоління в покоління цей часопростір. На початку ще тільки порожній, без подій, без людей, але вже саме його достатньо, щоб заповнити той останній горизонт думки-мрії, що відкривається перед смертю, як писав В. Гюго. Відтак тільки цього опису часопростору достатньо, щоб текст резонансно збурих думки-інтенції сокровенні — від таїни кохання до останніх земних видінь.

Але й це далеко не все. Простором “гуля Батько, а за ним хлоп’ята”. Тут сполучено не одну категорію. Провідник стосовно підлеглих має бути батьком, це єдина автентично укра-

їнська форма влади. Інакше перевертень, підрастаючи помагатиме москалеві господарювати. Ось де інструкція, як створювати владу з її “гілками”, протистояння між якими починає притуплювати пильність навіть загартованих гулагами.

“Гуля” – коротка форма дієслова “гуляє”; гуляє – уповається волею чи вільно, без уваги на перестороги світлиць, мстить ворогові, щоб “не бачила стара мати козацької плати”. “Гуля” – це таїна, таїна перебування у відкритому часопросторі, відкритому для чогось, і відкритому до певної міри. Цей стан, навіть за “мирних обставин”, бентежить душу українця. Адже так вирощується урожай, розробляється цілина, закладається господарство. За екстремальних обставин опору ці почуття розщеплюються на цілий спектр ліній. І кожна з них резонує з емоціями, пам’яттю, намірами, бажаннями.

“Гуля батько” – це не що інше, як “кривавий тан”, до якого стали хлопці (“нічні”, “денні”, кажучи термінологією доби УПА), це нерівне прю, щоб виграти в якому потрібна “характерність” чи трофейне самозабезпечення зброєю й амуніцією, в якому має врешті-решт бути здобута воля.

Якщо пильно прислухаємося до цих слів, почуємо тривогу порожнечі: а що буде за тим, коли хлоп’ята з батьком здобудуть волю. “Кобзар” здебільшого залишає тут знак тривоги. Інші ж узагальнення, неусвідомлені посполитим людом досі, дуже виразні. І якщо після здобуття незалежності влада не створить справедливий розподіл цінностей, тоді люди залишаться в бідності, а економіка – в низькопродуктивному стані, підрядному комусь іншому, – такий ще один емпіричний висновок [27], близький до узагальнень В. Вернадського.

Поданий аналіз тексту, нехай і не найбільш гострого, показує, як навіть він, своїм духом “передає резонансно пробуджуючі почуття”. І далі. Щоб показати ширину масштабу дії духу України, візьмемо ще один, зовсім інший текст. “Ще треті півні не співали, / ніхто ніде не гомонів / Сичі в гаю перекликались, / Та ясен раз у раз скрипів”. Кожен з елементів цієї картини відомий “на Україні” (“на” означало тоді ще “звичний українець”, вислів, хоча нині, як відомо, ми проживаємо “в Україні”?) з коліски, змалечку, із перших зрозумілих слів. Воднораз, попри свою повсюдну очевидність, кожен з тих елементів полісемантичний, у плідному і деструктивному сенсах: у першому чекають третіх півнів, бо пора дос-

віту вставати, у другому – час, коли ще не заспівав третій півень, тобто час найтемнішого мороку, коли навіть найближчі товариші відвернулися від Спасителя. І на землю зійшла найтемніша зрада. Зі співом третіх півнів люди опам’ятаються і почнеться шлях до нової ери. В синкретичності народних вірувань оцей “проміжок часу перед третім півнем” щодень повторював темноту відступництва, гіркоту Петрових сліз.

Скрип ясена у плідному вимірі повсякдення – це втіха від прекрасного, незвідано сильного дерева коло хати, яке захищає від вітру, можливого вогню пожежі, випиває воду з-під стін хати, осушуючи долівку. Ясен – матеріал на коліску, дитячу забавку, батіжок, чепіги до плуга, старечий ціпок і знову на коліску. Чому ясен скрипить уночі. Так стогне дерево, захищаючи хату від (дивись вище – “реву та стогону стихії”). Натомість у деструктивному – містичне уявлення про зло: через розкриті стовбури дерева, які, власне, риплять, тручуться, перескакують перевертні – вдень ніби люди, вночі ніби й нелюди.

Перегукування сичів – ще один двозначний символ. Це ж вони, лісові тихі птахи так “щечечуть”. У символах зла – “перегукування сичів” як гранично відкрите перемовляння тих, хто “цькує сердешну волю”. У своїх нетрях – палатах (що тереном не поросли) відкрито говорять, як “злупити з брата шкіру”.

Розкритий символічний та міфологічний змісти чотирьох рядків далеко не повний. Опущено алюзію до України в момент “замовкання неборак”, опущено самоподібність автора до стану України, до його майбутнього тексту. Словом, навіть побіжний аналіз маленького фрагмента шевченкового тексту, як через краплю вроди, у всесвіт вводить нас у широкий, незнищений світ всього власне українського. І не просто вводить чи манить подивитися, а збуджує душу, кличе її до дії, як джерело живлення приводить у рух-перебіг її мотиваційні, активістні сили.

Власне дух України у Тараса Шевченка зітканий безліччю таких слів, що малюють виднокіл, відображають стан душі, *душі людини україно-центричної*, котра не знає іншого досвіду, крім досвіду цієї україноцентричності, і не просто малює, показує матеріальне й абстрактне, видиме й невидиме, минуле й майбутнє, втрачене і бажане, а кличе, збуджує, закликає досягнути серед цього всього заповітно доброго, не даючи розмножитися знайомому злу й, більше того, висміюючи останнє.

У цих заувагах окреслено лише два елементи, які показують масштабність *духу України з генієм Шевченка*. Додамо, що ця масштабність є ще одним чинником сильного резонансного впливу на стан душі тих, хто є зріднений з героями шевченкових повістувань. Але, крім детальності і масштабності, дух України з Шевченковим еством передано через “точність відтворення окремих сфер мислення-буття” українців (не побоїмося тут цього слова). Приклад аналізу такої “окремої сфери” вияву і дії духу України подано далі.

2.2. Провідні гасла і дух України

Прислухаючись до мови, вдумуючись у манери вираження тонких почуттів, зауважуємо, що нерідко для передачі якихось думок, емоцій, вражень, удаємося до опису образів, які традиційно уявляються у певних кольорах та їх різноманітних відтінках. Так виникає семантичний зв'язок між змістом висловлювання й деяким кольором-відтінком.

Семантичний зміст кольоропозначаючих понять впливає з глибин колективної психології, пов'язаний із природним оточенням, соціальним досвідом, історією. Подібно до поезії, вдале поєднання понять із семантикою кольору, дозволяє влучно передати почуття. Названа семантика слугує для позначення гасел і в екстремальному вияві стає підставою кольорових інваріантів національних символів. Ключ до розкриття семантики барв заховується у мові – усній та писемній, але найповніше ними насичена поезія – народна та авторська. Чого варті барви у текстах Лесі Українки, Івана Франка та Василя Стуса. Попри те, чи не найяскравіше зміст кольоропозначаючих понять розкрито у Тараса Шевченка.

Похідні від “червоний”, “чорний”, “білий”, “зелений”, “синій” і “жовтий” повторюються в “Кобзарі”, не покидаючи потенціалу зорової уяви. “Всі картини у Шевченка кольорові”. Колір описує зовнішній вигляд: “в зеленій діброві” (Гайдамаки), його зміну: “степ чорніє” (Гайдамаки). Часто колір передається через називання предметів, що з ним уявляються: “дивлюся, аж світає, край неба палає” (Сон).

Часто колір злучений з почуттям, емоцією, бажанням. Нижче наводимо кілька спроб розкрити такий зв'язок. Так, з допомогою чорного кольору описано козаків, готових до пориву, походу. “У **темному гаю** зібралися; старий, малий, убогий багатий... У темному гаю в зеленій діброві на припоні коні отаву

скубуть” (Гайдамаки) [тут і далі виділення – В.П. та Н.Г.]. “І найшли зелену хату і кімнату у **гаї темному**, в лугах” (Варнак). “**Чорна хмара** з-за лиману небо-сонце криє” (Іван Підкова). “Де милий ночує, чи в **темному гаї**” (Причинна).

Чорним ославлено початок напруженого стану душі. “Щоб личко не марніло з **чорними бровами**, До **схід сонця в темнім лісі** умиєся сльозами” (Катерина). “А дівочих, пролитих **тайно серед ночі**” (Кавказ). “І **темними улицями**, де менше горіло, поніс Гонта дітей своїх” (Гайдамаки). “Горить лампада **уночі**” (Петрусь).

Темна барва позначає таїну кохання. “Ой піду я **темним гаєм**, дружиноньки пошукаю” (Туман, туман долиною). “Не виходить **чорнобрива із темного луку**” (Із-за гаю сонце сходить). “І **темний гайок** зелененький, і **чорнобривка** молоденька” (Сон “Гори мої високі”). “Піде **темним гаєм**, ніби з милим розмовляла” (На вічну пам'ять Котляревському).

Інколи чорний колір підкреслює красу, початок кохання. “Бо сліпі не знають, бо не бачать, що є **брови чорні**, **карі** очі, і високий стан” (Мар'яна-черниця). “Моє свято **чорнобриве**” (Г.З.). “Катерину **чорнобриву** у полі поховали” (У тієї Катерини).

Темний колір описує, як від землі народжується нове життя природи. “Защебетав соловейко, ... **Чорніє гай** над водою” (Пичинна). “Встала весна, **чорну землю** розбудила, уквітчала її рястом, барвінком укрила” (Гайдамаки). Чорний злучає з пам'яттю про минуле. “Високі ті **могили**, **чорніють** як гори” (Іван Підкова). “Одна **чорна** серед степу **могила** осталась” (Гайдамаки). “За **байраком байрак**, а там степ та **могили**” (В казематі II). “А **чорна могила** ще гірше розкрилась” (“Буває іноді в неволі згадаю...”). Степ **чорніє** і **могила** з вітром розмовляє (Гайдамаки).

У поезіях Шевченка сполука червоного і чорного має додатковий зміст. “**Смеркалося... огонь огнем** кругом **запало**” (Сон (Комедія)). “**Червоний** місяць аж **горить**, з-за хмари тихо вступає... Дивіться, очі молодії, як **зорі** Божії встають, як **сходить** місяць, **червоніє**” (Княжна). “**Червоний** місяць діжою **сходив**” ([Марина]). В цих зорових контрастах повторюються найсильніше сполучення таємного і волевиявного, або таїни і відчаю. “Небо, зорі, добро, люде, і лютее горе” (Гайдамаки). “**Пекло червоніє**, у **полум'ї**, **повішані** на кроквах, **чорніють** панські трупи” (Гайдамаки).

Червоний перетворюється в чорний, коли запальна дія закінчується. “І **почорніє черво-**

неє поле” (А.О. Козачковському). “Ой чого ти **почорніло**, зеленее поле. **Почорніло я до крові** за вольную волю” (“Ой чого ти почорніло...”). “**Торіло світло, погасало. Погасло**” (Гайдамаки). “**І смеркає і світає, ..., І день і ніч** плачу на розпуттях велелюдних” (І мертвим, і живим...). “Бере синів, кладе в **темну хату**... Хрестить, накриває **червоною китайкою** голови козачі” (Гайдамаки). “Не сон-трава на **могілі вночі** процвітає, то дівчина заручена **каліну саджає**” (Думка (“Вітре буйний, вітре буйний...”). “**Крові мені, крові**, шляхетської **крові**, бо хочеться пить, бо хочеться дивитися, як вона **чорніє**” (Гайдамаки).

У поневоленні чорне означає власне неволю, втрату сил, здатності росту. “**Чорніше чорної землі, іде**” (“Веселе сонечко ховалось”). “**Чорніше чорної землі** блукають люди, **повсихали сади зелені, погнили біленькі хати** повалились, стави **бур’яном** поросли” (“І вріс я на чужині”). “Веселе село чомусь тепер мені, старому, здавалось **темним і німим**” (“Ми в купочці росли колись”). “Високі ті **могили, чорніють** як гори та про волю нишком в полі з вітрами говорять” (Іван Підкова). “Одна **чорна** серед степу **могила** осталась” (Гайдамаки). “І все на світі проженуть і **спинять ніч**” (А.О. Козачковському). “Виросла **могила**, а над нею **орел чорний** сторожем літає” (“Думи мої, думи...”).

Малюючи червоним, Шевченко передає почуття приязні, любові. “Доню моя, **цвіте мій рожевий**, як **ягодку**, як пташечку кохала, ростила” (Катерина). “Подивилась на дитину: умите сльозою, **червоніє** як **квіточка** вранці під росою” (Катерина). “Виросли мої **квіти**, мої любі діти” (Розрита могила). “Воно ще тільки виростало, ще тільки наливалось, мов та **черешенька**” (“Буває неволі іноді згадаю...”).

Червоний колір описує красу. “Як **квіточка** в гаю, **червоніє**” (Гайдамаки). “Спасибі вам, мої **квіти**, за слово ласкаве” (Мар’яна-черниця). “Ярино, моє **серце**, мій **рожевий цвіте**” (Невольник). “Як **маківка** між **квітами, цвіте-розцвітає**” (Мар’яна-черниця). “Мої любі дівчаточка, **рожеві квіти**”. “А та у **квітах**, мов **намальована** стоїть сама собі” (Титарівна).

В описах природи червоним виділено зоровий центр картини. “Над водою гне з вербою **червону каліну**” (На вічну пам’ять Котляревському). “За сонцем хмаронька пливе, **червоні поли розстилає**” (“За сонцем хмаронька пливе”). “Зацвіла в долині **червона калина**, ніби засміялась дівчина-дитина” (“Зацвіла в долині...”).

Невластивий колір природи збуджує відчуття напруженості, тривоги. “Сіло сонце, з-за діброви **небо червоніє**” (Катерина). “Летим, дивлюся, аж **світає, край неба палає**” (Сон (Комедія)).

Червоний колір супроводжує кончину життя. Тут повторюються символи червоної калини і червоної китайки (поезії Причинна, Думка (“Повій вітре, повій вітре...”), Катерина, В казематі V, В казематі VI, Гайдамаки). Червоний колір також позначає запал, напружений прорив до самозреченого прагнення. “Базари, де військо, як море, **червоне**, бувало, **горить**” (Гайдамаки). “Де поділось козачество, **червоні жупани**” (Тарасова ніч). “**Місяць** впливає, **червоніє** круглолиций, **горить** а не сяє, неначе зна, ...що **пожари** Україну **нагріють, освітять**” (Гайдамаки). “За **кров** і **пожари пеклом** гайдамаки ляхам отдадуть” (Гайдамаки). “**Хмара червоніє**” (Гайдамаки). “Люльки **закурили**, страшно **закурили**, і в пеклі так не вміють” (Гайдамаки). “А майдани **кров почервонила**” (Швачка).

Червона барва також показує деструктивне зовнішнє насилля. “Розіллється **червоне море крові, Крові! Крові** з дітей ваших” (Єретик). “Земля козака **зайнялась і кров’ю**, сину, **полилась**” (“Буває в неволі іноді згадаю...”). “А батькових старих, **кривавих**, не ріки – море розлилось, **огненне море!**” (Кавказ). “В неділю **сонце гріло**, недовго молилось, **запекло, почервоніло і рай запалило**” (NN (“Мені тринадцятий минало...”). “І **рай запалило**” (Наймичка).

В неволі уроджена краса приносить горе. “Не **цвіти** ж, мій **цвіте** новий, нерозвитий **цвіте**, зов’янь тихо, поки **серце** не розбите” (Маленькій Мар’яні). “Бо **личко червоніє** не довго” (Тополя).

Білий колір у Шевченка допомагає описати доладність побуту, душевну чистоту, красу, невинність (поезії Гайдамаки, Утоплена, “Породила мене мати...”, Неофіти). “А весною **процвіла я цвітом** при долині, **цвітом**, як **сніг білим!** Аж гай звеселила” (Лілея).

Хати біленькі – один з фундаментальних архетипів шевченкового мислення: “**Хати біленькі** виглядають, мов діти в **білих сорочках**” (Сон (“Гори мої високі...”). “Село на нашій Україні, неначе писанка, село зеленим гаєм поросло, **цвітуть сади, біліють хати**, неначе диво” (Княжна). “І досі сниться: під горою, меж вербами та над водою, **біленька хаточка**” (“І досі сниться”).

Білий колір рослинного світу, природи відображає тендітність молодого життя (вірш

Чума). Він також передає деструктивне, найперше – морозяну скутість життя, пов'язану тут з близькістю сибірських морозовіїв. “**Мороз** лютує, аж скрипить, **луна** червона **побіліла**” ([Марина]). “Знову **забіліла зима біла**” (Невольник). “Через год ото й **велика зима наступила**” (Москалева криниця).

Зелений колір, крім барв живої природи, біофільського агротехнічного настрою, настрою природного дозвілля, що знаходимо в поезіях Катерина (“**Зеленіють по садочку** черешні та вишні”), Сон (Комедія) (“**Верби зеленіють, сади** рясні похилились”), Гайдамаки (“Уквітчала її **рястом, барвінком** укрила”), Невольник (“За зимою знову **зазеленіла** весна Божа”, “І **барвінком, і рутою, і рястом** вквітчає весна землю”). Причому зелений перетворюється з чорного, коли життя прокидається, пробуджується: “Святеє сонечко загляне, і в темній ямі як на те, **зелена травка** проросте” (“Буває, іноді, старий...”).

Жовтий колір згадується, коли поет пише про достаток, про впевненість людини у результатах своєї праці, передусім хліборобської. В образах жовтого передається мрія про господарську волю, помірно заможне життя. Наприклад: “І **сонце гляне** – рай та й годі” (На вічну пам'ять Котляревському), “**Сонце гріє, вітер віє**” (До Основ'яненка). Лани у Шевченка “**золотополі**” (“Не молилась за мене...”).

Жовтий колір протиставляє мрію про господарську свободу як протилежність існуючому стану неволі. “Сиротині **сонце світить (Світить та не гріє)**” (Катерина). Біля кобзаря, що присів відпочити, “**на сонці** куняє” мале дитя (Катерина). Змальовуючи, як “на Великдень **на соломі проти сонця**, діти гралась собі крашанками” (“На Великдень на соломі...”), поет контрастно наголошує, як не має бути бідних сиріт між людьми. Сон “Уже не панський, а на волі? На своїм **веселім полі** свою таки **пшеницю жнуть**” (Сон (“На панщині пшеницю жала...”)) прямо передає мрію про свободу як світ, залитий жовтогарячим кольором літнього полудня.

Інші семантичні відтінки жовтого – це “**сонце** правди” (Кавказ), “**зоря** всесвітня”, що зійшла над Вефліємом (Неофіти). Жовтий колір однозначно позначає волю: “Мов волі, **світу сонця** жду” (А.О.Козачковському), славу, передану в словах про “**золототканий**” омофор (Ісайя. Глава 35).

Жовте позначає кінцевий підсумок діяльності людини й природи: “шелестить **пожовкле листя**” (Невольник), “І **листя пожовкле** вітри

рознесли” (Гайдамаки), “шелестить **пожовкле листя**... і я не знаю, чи я живу, чи доживаю, чи так по світі волочусь” (“Минають дні, минають ночі...”). Він також відображає спалах колективної й індивідуальної активності: “**Пожар, пожар!**..” (“Марина”), “**Соломи в сіні** наносили / А клуню просто **запалили**” (“Буває іноді в неволі...”). Зокрема, в колективному підсвідомому він є носієм волі, передусім господарської вправності, достойного життя, мрії про нього, спалахом активності, спрямованої на її здійснення.

В життєствердному налаштуванні синій колір позначає волю: “Кругом **поле**, як те **море** широке, **синіє**” (Тополя), “І вам слава, **сині гори**” (Кавказ), “А я полечу Високо, високо за **синії хмари?** Немає там власті, немає там кари” (Сон (Комедія)). Натомість у негативному сенсі синява позначає результат життєзгубної злоби: мати, задумавши утопити дочку, “од злості ... **синіє**” (Утоплена).

Приведений огляд семантики кольоропозначаючих понять розкриває чуттєві містки між дією людини, умотивованою ініціативними пробудженням “Кобзаря”, діями, нараямими “Кобзарем”, і причинними її джерелами, зібраними у *дієздатному дусі України*. Кожне з названих вище узагальнень, та й інші подібні, показують, через які “частоти”, кажучи радіотехнічної термінологією, дієспроможність людини “резонує” із побуджуючим духом.

Хоч проведений зріз торкається кольорів та їх безкраїх відтінків, що є національними символами, тобто видимими позначеннями провідних гасел, він не розкриває всіх зв'язків між гаслом і мотивом до нього, захованим у *духовному потенціалі України*. Також названі зв'язки не обмежені власне ідеологічним спрямуванням у вись провідного гасла, а розширюються також на всю ширину буденного, індивідуального, родинного, аж до відречено позаідеологічного, скажімо, як онук, котрий байдуже “несе косу в росу”.

3. АКТУАЛЬНІСТЬ ДІЇ ШЕВЧЕНКОВОГО ДУХУ УКРАЇНИ

3.1. Пробудження волі, притомність і щит

Слово і дух у Слові Тараса Шевченка аж ніяк не залишаються цариною вправ для розуму, наукового пізнання. Навпаки, нерідко саме вони ставали основою, рушійною силою, котра кличе, подібно до Ієрихонських труб, від звуку яких тріщать, валяться стіни твердинь. Воче-

видь ці слово і дух України продовжують діяти, залишаються чинниками, присутніми для днів нинішніх і прийдешніх.

Щоб знову ж таки проілюструвати сказане, звернімося до інтерпретацій Оксани Забужко. У своїй книзі зі спробою аналізу шевченкових текстів авторка дійшла висновку, що в “Кобзарі” створено *повний міфологічний образ України*. Її модель, сформульовану в категоріях містичного мислення, переказана через посилення на архетипи цього мислення. Відтак зауважує дослідниця, міфологічна модель України є такою ж придатною для прогнозування, як й інші види моделей (математичних, обчислювальних тощо).

Реконструюючи образ України, Тарас Шевченко встановлює її сутнісну притаманність – волю як здатність до горобіжного потягу, як спроможність, насагу і силу до зростання, радості, натхненної праці. І навіть до незборимого опору. (Згадаймо Сосюрове, “я єсть народ...”).

За тогочасними віруваннями-уявленнями людина втрачає волю через проступки – злі вчинки щодо ближнього – зраду, зневагу, здріство, злорадність. Навіть мислена згода на злий учинок обезвольє людину, котра не здатна ні до зростання, ні до опору. За Шевченком, щоб повернути цю здатність потрібно “розбудити волю”, котрому передуює покаяння. Проте на Україні волю втратили як “пани”, так і “прості люди”. Перші, “допомагаючи москалеві господарювати”, “знімають з матері полатану сорочку”. Тобто доводять Україну, людей, які споживають лише товари першої потреби, до зубожіння, що нижче фізіологічного мінімуму. І так було, коли поет у “Сні” облітав “неісходимі простори”, так було, коли “п’яні придани сунули ордою від сотника Івана”, і “неважко зауважити”, що *зумисне утримування мас в убогості залишилося й у сьогочасній Україні*.

За Шевченком, для повернення волі у ряд влади (“ряд” – у сенсі шеренги зі “Сну”), достатньо, покаявшись, їй, владі, поставитися по-батьківськи до “хлоп’ят”. І перестати “допомагати господарювати” тим, хто утримує неокolonіальний режим. Для повернення волі решті посполитого люду достатньо не хилитися рабами (“якби не похилилися раби”). Задля об’єктивності треба визнати, що у променях гіркої зірки Полин “раби” таки почали випрямлятися. Інакше вони б не проголосували за той шлях, на якому пізніше спалахнула Помаранчева революція як ще одне очищення від власної похилості.

Нинішні, всі поточні події мають щонайвиразнішу інтерпретацію у поняттях цієї втрати волі владою і людом. Наприклад, вибори 2006 року. Щоб зберегтися при владі, “ті, хто помагає утримувати бідність на користь неукраїнських інтересів”, з-поміж людей розпустили старий, комуністичний, ще царський слух, що “бандерівці – бандити”, тому хай будуть “свої”, неважливо, чи крали вони шапки звичайні, а чи лише хутряні, аби – “свої”. Відтак, торуючи перемогу на виборах, доторувалися до розколу, який достатньо було лише зафіксувати. Якщо б не “похилилися раби”, чиї батьки-діди, котрі пройшли всі кола ГУЛАГу, хіба вони б повірили цій, перемаскованій під модернові види реклами старі ідеологічні кліше. Повірили, отже, похилилися. Звідси постає простий прогноз: поки ветерани (дійсні нащадки ветеранів) НКВД-МГБ та ОУН-УПА не порозуміються, поки другі не будуть готові визнати право перших, *доти в Україні триватиме прихована друга світова війна*. Як її периферійний наслідок залишаться періодичні альянси до антиукраїнських гасел на виборах, за чим наступатиме чергова перемога тих, хто зумисне утримує бідність. А за таку зневагу до волі, дарованої Всевишнім, хіба Він не каратиме винних тиранами (як про це йшлося у цитаті вище).

3.2. Вихід з кола національного пекла

Життєствердні імперативи, які домінують в українській народній культурі, цей власне дух України, її культури сформували тип поведінки, знаний своєю порядністю, терпеливістю, прагненням злагоди. На жаль, за цією доброю, сказати б, “хатньою” парадигмою поведінки, криється її антипод – вулична брутальність, лайка, кпини й приниження. “Отак ордою йшли придани, / Співали п’яні”, – каже Шевченко про цю, негласну й поборювану, сторону етнічного буття. Прикметно, що в інших згадках про неї поет повторює слово “орда”: “А за молодію, / А надто ще за вдовою, / Козаки ордою так і ходять”.

Крім цих двох – доброї “хатньої” і злої “вуличної”, українська містична рефлексія ідентифікує поведінку згубну. Остання у просторовому вимірі пов’язується з територією поза поселенням, віддалік окультуреної землі, де не чути крику півня. В поемі “Утоплена” Шевченко пише: “Душно мені; ходімо дочко, / До ставка купатись”, – так “люта мати” заманює доньку, щоб утопити. Вбити дитину

матері заманулося з причин, психоаналітичний зміст яких розкриває Е. Фромм, ілюструючи свій аналіз інтерпретацією розповіді про Соломона і двох жінок, які не поділили дитя. В Україні ж такі підсвідомі мотивації раціоналізувалися алогічним зіставленням розрізнених фрагментів “хатньої” парадигми поведінки: “Чи бач, погань розхристана, / Байстрия не обуте! / Ти вже виросла, дівуєш, / З хлопцями гуляєш... / Постривай же, ось я тобі !..”. Інший варіант раціоналізації темних імпульсів логікою “хатньої” поведінки: “Та й лупите по закону: / Дочці на кожушок, / Байстриюкові на придане, / Жінці на патинки” (Кавказ). Можливо, що це зловживання задля родинного викликає те непротивлення, через яке скритні злочини в Україні не переслідуються. Жертви ж бо злочинів розуміють аргументи, нехай і злісні, з якими їх було окрадено.

Долучення плідних елементів етнокультури до раціоналізації злих позасвідомих потягів усе-таки мало загрожує формуванню якоїсь пагубної ідеології. Навіть насильство самозахисту безконечно віддалене від світлиць: “Не бачила стара мати / Козацької плати”. (Гамалія).

Для ідентифікації людського зла в українській міфорефлексії вироблена категорія *оборотня*. Як поняття воно охопило протиставлення між гласною добропорядністю світлиць і захищеною негласною згубністю “лісової” чи “позапоселенської” мани. За логікою антипаралелізму, характерною для розмежування добра й зла, одвірки, житла, де панує затишок, протиставлені з “дверима лісу” – двома деревами, проскакуючи крізь які, вважалося, оборотень міняє лик. Утім, необжитий ліс – це не лише “антихата”. У творчій уяві це також “перед-хата”. Сюди спрямована колонізаційна хліборобська експансія групи, тут захищується індивідуальна таїна кохання – початку нових хати і роду. “Село! Село! Веселі хати! / Веселі здалека палати, / Бодай ви терном поросли!” (Княжна). У цьому контрастному відділенні хатинок і палат, веселих здалеку, терен – символ природної фортифікації мав би кільцем загородити кубло зла.

Добра влада, побудована на архетипах світлиць, виражається знанням звертанням “батьку отамане”. Її антипод – просторово розміщені поза селом палати, що стоять на горі. Палати з’єднані із селом вулицею, вуличністю – п’яні придани сунуть від “сотника Івана”.

Закономірність відтворення злої влади над Україною ословлана Тарасом Шевченком у

інтровертно-риторичному заклик: “А тим часом перевертні / Нехай підростають / Та допоможуть москалеві господарювати, / Та з матері полатану / Сорочку знімати”. Полізначність цих рядків не в тому, що сьогодні вони повторно вернулися до прямого значення – пенсіонери доношують стару білизну. І не стільки в їхньому історико-політичному розумінні, де перевертні – національні зрадники, політичні перекінчики. Тут “перевертні” – це ті позапоселенські істоти, які на людях маскуються під “поведінку світлиць”, а негласно, у хащах-палатах, за одвірками кабінетів перероджуються у крадіїв, непрямих убивць. Вони приховують другий темний свій лик, бо інакше вмиють будуть висміяні як “дурні”, – так українська культура таврує зло. Друга сторона цього маскування – заборона свободи слова. Перевертні “підростають”, щоб “допомогти москалям господарювати”. В математичній термінології – вони асимптотично з часом прямують до свого граничного значення (стану “москаля”), ознакою ж цієї збіжності є активність у зловпорядженні.

Дошукуючись етнопсихологічних коренів російської агресії, Є. Гуцало (“Ментальнісь орди”) вивчав тексти давніх російських билин і дійшов висновку, що повторюваним її початком слугує деструктивний вибір юнацької вуличної ініціалізації. Бійки, грабежі, пияцтво, убивства – така “вольниця молодецької удалі”, раціоналізована у гаслах територіального розширення, й далі – в імперській ідеології, зберігає примітивний мотив “молодецького вибору” – “їсти й пити з готового”.

Порівнюючи цю структуру російського зла, самопочаткованого повторного деструктивного юнацького вибору, який запанував над усім суспільством, і зла українського у його триступеневому розграниченні – “добра світлиць”, поборюваної ним “вуличної” розв’язаності, що є тлом для втілення згубного “позапоселенського” зла, зауважуємо їхню структурну подібність у протиставленні “хатньої” та “вуличної” стилів поведінки. Резонансна близькість цих обох етнічних форм зла в українській культурі задає градієнт, у напрямку якого “добрі квити” (Розрита могила) виростаючи, стають перевертнями, долучаються до зловпорядження, принесеного ззовні, вчиненого попередниками. Тому все закономірно: потаємна влада перевертнів негласно вторує принесеним формам російського зла.

Щоб приховати “лісовий” лик перевертні вдаються до масової дезінформації, яка зли-

вається з колоніальним телезомбуванням – західним і східним. Відтак люди опиняються під вогнем справжньої *інформаційної війни*, в арсеналі її наступальних засобів – витонченого психіатрично-інформаційного ураження масової підсвідомості, технічних телекомунікацій. Такий новочасний вияв старого уявлення про дволикість, двоєдушіє...

Перевертні підрастають “тим часом”. З одного боку, це час між тим, “поки вийде злодій на шлях погулять / З ножем у халяві”, і тим, коли йому “безголов’я ворон прокричить” (На вічну пам’ять Котляревському); з іншого – той час, упродовж якого “рибалонька кучерявий / З усієї сили / Кинувсь в воду; пливе, синю / Хвилю роздирає” (Утоплена). І про це ж в іншому вияві безталанності: “А тим часом із діброви / Козак виїжджає” (Причина), який, знаємо, спізнівшись, не заставши коханої, гине. Отож в уяві українців боротьба проти зла – це змагання за час, за хвилину щастя, вічну його мить чи за годину недолі.

Таку часовість протистояння злу знаходимо в інших філософів-поетів. Іван Франко бачить час нещастя як атрибут етнобуття: “Народе мій [...] / Невже повік уділом твоїм буде...” (Мойсей). У Лесі Українки часова візія опору завершується закликком її продовження у словах, з якими батько звертається до сина, показуючи мариво вдалині. У ще одного поета цей час стиснуто у хроноколаптичну мить, протягом якої до нього наближаються сто тіней, що рушили від лісу навстріч.

Українське горе в тому, що при всій життєспівмірній глибині поцінування часових плацдармів опору, все-таки переважає вибір чекання, поки воно – зло – щезне самоплинно, через свою безплідність. “Нащо щebetать? / Запеклюю душу злодія не спинить, / Тільки стратить голос, добру не навчить. / Нехай же лютує, поки сам не загине” (На вічну пам’ять Котляревському). Оберненою риторичністю цих слів Кобзар знову повторює заклик таки зупинити саморуйнівне чекання кінця злу.

“А тим часом”, поки люди ждуть, чають, коли “воріженьки щезнуть росою на сонці”, внутрішнє “вуличне” зло, відкривши ворота перед брутальною ордою з дикого сходу, разом з нею через всі канали випустило всяке зло з дикого заходу, під видом свого багатого, вилюднілого заперечення, відкрило безборонні села перед ідеологією споживацького здебілення, потрібного для утримування все-тієї ж нужди, що і в сотні літ кріпаччини, десятиліття голодоморів, воєн і чорнобилів, вимишлених лихою

силою, дволикою пануючою на диконосних сході та заході.

ВИСНОВКИ

1. На основі проведеного огляду сучасного стану *філософського* (у першому розділі) *шевченкознавства* сформульовано висновок про те, що слово Кобзаря марно укладати лише в одну секулярну ідеологію. Хоча воно, це *слово*, *залишається рушієм ідеології українотворчого спрямування* – від консерватизму до правих і лівих недеструктивних течій, включно з ідеологією націоналізму в сенсі Дмитра Донцова, Івана Багряного, Петра Полтави.

2. Для інтерпретації поезії Шевченка запропоновано застосувати аналіз дій, які виникають під її впливом, й аналіз контрдій, спрямованих на подолання Кобзарєвого впливу. В цьому рефлексивному контексті проведено короткий огляд сучасного повернення *категорій душі і духу* у сферу наукової творчості, виокремлено буденне розуміння *концепту духу України* і поставлено завдання встановити його теоретико-методологічні горизонти.

3. На основі порівняльного аналізу зміст категорії *духу*, взятого з філософських та природничих узагальнень, визначено як чинник, котрий пробуджує до життєвої дії. Відтак для інтерпретацій текстів Шевченка, зокрема з допомогою названої категорії стосовно України, запропоновано визначити дієслівну вмотивованість, навіяну його поетичними текстами.

4. Для ілюстрації обстоюваного підходу (в другому розділі) конструктивно проаналізовано два різних фрагменти із “Кобзаря”, що зводять мости зв’язку між духом України у словах поета й активнісною, пробуджуючою та надихаючою, дією людини. Зокрема, висвітлено полісемантичне відчуття волі у рільництві, збройному протесті, опорі, політико-ідеологічній самоорганізації. В іншому прикладі аналогічно відрефлексовано конструктивну та деструктивну семантику перших строф “Кобзаря”. На прикладі цих інтерпретацій проілюстровано місткі зв’язку між духом України Шевченка та діяннями особи, групи, спільноти.

5. Водночас висвітлено два варіанти дії духу України на нинішній чи то соціум, чи то етнос, що мешкає в Україні. Детально розглянуто семантику кольоропозначаючих понять, показано їх зв’язок із психологією, із вираженням ідейних провідних гасел, аж до їх символізування в державних чи національних знаках. Зокрема, доведено, що асоціативний зміст су-

голосний з поняттями чорного і білого, зеленої, жовтої, червоної та синьої барв-відтінків. Звернено увагу на характерні перетворення останніх від червоних до чорних тонів і від чорного до зеленого та виявлено, які чуттєві тонкощі української ментальності ці трансформації допомагають передати. До того ж обґрунтовано семантику конструктивного і деструктивного, внутрішньонаціонального і зовнішнього, чужого в тих чи інших кольоропозначаючих поняттях.

6. Встановлено змістовий зв'язок між семантикою кольоропозначаючих понять, змістом провідних гасел та кольорами національних символів. Зокрема, розкрито семантику поєднання червоної і чорної, синьої і жовтої тональностей. Аргументовано, що поєднання червоного і чорного передає сенс таїни, останньої межі опору, жертвності, туги, найвищого самозреченого пориву; натомість поєднання синього і жовтого проголошує свободу духовну й економічну, волю і достаток, волю у сенсі здатності до горобішного зростання і достаток, що вільний від захланності. На прикладі цих інтерпретацій розкрито активнісну дію шевченкового духу України на психологію, ідеологію, дію, якої спільність переважно не помічає, але перебуває під її впливом і чинить відповідно до його психодуховного змісту.

7. Інтерпретуючи окремі архетипи Шевченкових текстів (у третьому розділі) отримано два практичні висновки, що стосуються розкриття глибокої хвороби нинішнього покоління, обезволеного попередніми злими вчинками. Сформульовано прогноз щодо майбутнього стану України, що побудований на основі її міфологічної моделі, реконструйованої за Шевченковими мислєформами.

8. У підсумку проілюстровано кризовий стан сучасної влади, розкрито її неукраїнську суть, приховані риси, які мають чітке означення в архетипах містичного, і запропоновано практичний шлях припинення повторення зла як передумови початку суспільного розвитку українськості.

1. *Возняк Т.* Буття і деякі аспекти мови та мислення // Записки НТШ. – Т. ССХХІХ. – Львів, 1995. – С. 452–250.
2. *Шевченко Т.Г.* Повне зібрання творів: у 12 т. / Редкол.: С.П. Кирилюк та ін. – К.: Наукова думка, 1989.
3. *Забужко О.С.* Шевченків міф України: Спроба філософського аналізу. – К.: Абрис, 1997. – 144 с.
4. *Довгич В.* Українська ідея в політичній теорії і публіцистиці Драгоманова // Індо-Європа. – 1992. – № 1. – С. 82–88.

5. *Ісаєвич Я.* Минуле, сучасне і майбутнє народу: проблема спадкоємності української культури у творчості Шевченка // Записки НТШ. – Львів, 1991. – Т. ССХХІІ. – С. 47–56.

6. Українські січові стрільці у піснях / Упорядник М.М. Кришук, муз. Розшифрування М.М. Запотічний. – Тернопіль, 1990. – 112 с.

7. *Шаховський С.* Огонь в одежі слова. Питання майстерності і стилю поезії Шевченка. – К.: Держлітвидав України, 1964. – 160 с.

8. *Гончар О.* Вічне слово / Вступна стаття // Шевченко Т.Г. Кобзар. – К.: Дніпро, 1987. – 639 с.

9. *Гумилёв Л.Н.* Етногенез і біосфера Землі. – Л.: Изд-во Ленингр. у-нта, 1989. – 467 с.

10. *Горак Р.Д., Гнатів Я.М.* Між вогнями: повість-документ. – Львів: Каменяр, 1994. – 539 с.

11. “Молоді радикали” у суспільно-політичному житті Галичини // Записки НТШ. – Львів, 1991. – Т.222. – С. 71–110.

12. *Забужко О.С.* Філософія української ідеї та європейський контекст: Франківський період. – К.: Наук. думка, 1992; Основи, 1993. – 126 с.

13. *Лисяк-Рудницький І.* Історичні есе: В 2-х т. / Перекл. з англ. М. Бадік, У. Гавришків, Я. Грицака та ін. – К.: Основи. – Т.1. – 554 с.; Т.2. – 574 с.

14. *Донцов Д.* Шевченко і Драгоманов // Українська мова і література в школі. – 1993. – №3. – С. 19–25.

15. *Швагуляк М.* Суспільно-політична ситуація в Західній Україні на початку 30 років 20 століття // Записки НТШ. – Львів, 1991.

16. *Багряний І.* Національна ідея і “націоналізм” // Сучасність. – 1992. – № 4. – С. 83–94.

17. *Фромм Э.* Анатомія человеческой деструктивности: Пер. с англ. / Авт. вступ. вт. П.С. Гуревич. – М.: Республика, 1994. – 447 с.

18. *Грабович Г.* Поет як міфотворець // Всесвіт. – 1989. – № 5. – С. 147–156.

19. *Грабович Г.* Шевченко як міфотворець: Семантика символів у творчості поета. – К.: Рад. письменник, 1991. – 212 с.

20. *Іванишин П.* Грабович як міфотворець. – Дрогобич, 2004. – 164 с.

21. *Коцюбинська М.Х.* Етюди про поетику Шевченка: Літературно-критичний нарис. – К.: Рад. письменник, 1990. – 272 с.

22. *Паучок В.К.* Етногенез українського народу і становлення національної символіки. – Тернопіль, 1993. – 199 с.

23. *Паучок В.К.* Спроба міфологічного прогнозування // Політика і культура. – 1998. – № 3. – С. 25–29.

24. *Сюндюков І.* “Всевидаєє Око”, або Бог Шевченка // Слово. – 2001. – №44. – 7 березня.

25. *Карась А.* Душа культури і дух мислення // Записки НТШ. – Львів, 1991. – Т. ССХХІІ. – С. 216–246.

26. *Пригожин И., Стенгерс И.* Порядок из хаоса: новый диалог человека с природой. – М.: Прогресс, 1986. – 432 с.

27. *Вульф Е.* Європа і народи без історії / Пер. з англ. І. Пошивайла. – К.: Вид. дім “КМ Академія”, 2004. – 535 с.

АНОТАЦІЯ

*Паучок Володимир Костянтинович,
Гнасевич Надія Володимирівна.*

Дух України в поезії Тараса Шевченка.

На основі зіставлення ідеологічного дискурсу щодо Шевченкових текстів з процесами творення української нації в її державних й культурних аспектах подано інтерпретацію деяких фрагментів “Кобзаря” з погляду розкриття в них духу України, включаючи смислообрі національної символіки.

Встановлено, що має місце активізуючий вплив Шевченкових текстів на процеси творення українського світорозуміння. Сформульовано висновки щодо збереження можливості його психокультурного розвитку.

АННОТАЦІЯ

*Паучок Владимир Константинович,
Гнасевич Надежда Владимировна.*

Дух Украины в поэзии Тараса Шевченко.

На основе сопоставления идеологического дискурса по поводу Шевченковских текстов с процессами создания украинской нации в ее государственных и культурных аспектах дано интерпретацию некоторых фрагментов “Кобзаря” с точки зрения раскрытия в них духа Украины, включая смысловые горизонты национальной символики.

Доказано, что имеет место активизирующее влияние Шевченковских текстов на процессы создания украинского миропонимания. Сформулированы итоги сохранения возможности его психокультурного развития.

ANOTATION

Pauchok Volodymyr, Hnasevych Nadiya.
Spirit of Ukraine in the Poetry of Taras Shevchenko

On the basis of comparison of ideological discourse of Shevchenko's texts with the processes of Ukrainianian nation's creation in its state and cultural aspects the interpretation of some abstracts of “Kobzar” from the point of view of Ukrainian spirit, including national symbols is presented.

The conclusion about the active impact of Shevchenko's texts on the processes of Ukrainian world creation has been made. The conclusion about the preservation of opportunities of its development has been formulated.

**Пам'ятник Тарасові Шевченку
у селі Криві Коліна Черкаської області**

Надійшла до редакції 10.12.2010.